

S:T RAGNHILDS GILLES

ÅRSBOK

1930

SÖDERKÖPING
GUST. THORÉNS TRYCKERI AKTIEBOLAG
1930

Gravfältet vid Halleby och forntida vägförbindelser i östra Östergötland.

AV BENGT CNATTINGIUS.

I förra häftet av denna årsbok lämnades en intressant redogörelse för Skärkinds sockens gamla minnen. Det framgick tydligt av denna skildring, att socknen här bakom sig en historia, som nog är stoltare än de flesta andra traktens. Som ett anspråkslöst bidrag till denna historia äro nedanstående rader att uppfatta. De vilja påvisa dels tillvaron av ett forntida bygdecentrum i Skärkind, dels denna bygds äldsta förbindelseleder.

Det var under sysslandet med ett av Östergötlands mera intressanta gravfält, nämligen det vid Halleby, som några av dessa hugskott kommit fram. Detta gravfält ligger i Nysätershagen, 1 km. NV om gården invid sockengränsen till Gistad. Sägner berättar, att här funnits en träkyrka och andra byggnader samt att man nedgrävt skatter. Vid grävningar har man funnit kistan, som naturligtvis försvunnit, så snart man i glädjen över fyndet inte kunnat hålla sig tyst. Sägnerna innehålla åtminstone en kärna av sanning, nämligen att Nysätershagen varit en betydande plats.

Gravfältet är också av arkeologerna känt sedan ganska lång tid tillbaka. Den flitiga fornminnesupptecknaren, agronom C. F. Nordenskjöld, besökte det år 1876 och antecknade då åtskilliga »kullar, fyrkanter» och »bautastenar». Någon undersökning kom dock icke till stånd förrän 1905. På våren hade nämligen vid grustäkt gjorts en del fynd, som av dåvarande äga-

ren, godsägare N. Fosser, insändes till Statens Historiska Museum i Stockholm. Fyndet bestod av en lerurna, som innehöll ett mindre lerkärl. Tillsammans med dessa överlämnades också några fynd, som påträffats tidigare, nämligen en krumkniv med ornerat skaft, i vars handtag en ring sitter fast, en vacker enkloig nyckel med därtill hörande låsskylt med en plåt av järn, som troligen tjänat som låsfjäder.

Dessa fynd väckte ett visst intresse, och dåvarande amanuensen T. Arne, fick genast i uppdrag att besiktiga gravfältet. Han påträffade då i grustagskanten ytterligare några gravfynd, nämligen brända ben och lerkärlsbitar, vilka sistnämnda utgjorde en silbotten. På sommaren samma år företog sedermera professor Oscar Almgren en undersökning av ett stort antal gravar. Denna undersökning publicerades i Meddelanden från Östergötlands Fornminnes- och Museiförening.¹⁾ En sammanfattning av grävningens resultat torde här vara motiverad.

Almgren konstaterade förekomsten av flera olika gravtyper. Vanligast voro cirkelrunda stenplaner, upplagda av mindre stenar och i ytterkanten begränsade av något större stenar. Av dessa undersöktes 14 stycken. Den största mätte 8 m. i diam. Under mittstenen påträffades en liten rund granithäli, som täckte en brandgrop av 50 cm:s vidd, innehållande brända ben inom en hartsring. En annan innehöll en urna, fylld med brända ben samt en ring med rembeslag och ett snott remändbeslag. I en tredje grav fanns en brandgrop med en urna, innehållande brända ben samt en ring med långt rembeslag och två andra rembeslag. En enklare form av denna gravtyp utgjordes av ett mindre, lågt röse, något synligt i jordytan. Av sådana gravar undersöktes 10 stycken. De innehöllo i allmänhet blott ett brandlager med brända ben och stundom en lerurna. Vissa gravar voro blott i ytan markerade av en enkel klumsten, som dolde

¹⁾ Oscar Almgren, Ett gravfält från den äldre järnåldern vid Halleby i Skärkinds socken (Medd. 1905 s. 13 f.)

ett brandlager. En fjärde typ utgjordes av resta stenar. Under dem hittades i regel blott ett obetydligt lager med brända ben.

Efter Almgrens undersökning kom det att dröja över tjugo år, innan gravfältet åter uppmärksammades. Det skedde vid den fornminnesinventering av grustag, som i samarbete med Statens Historiska Museum utfördes genom Östergötlands Museums försorg. År 1927 besiktigades platsen under denna inventering av fil. stud. Fritz Nibbelblad, och samma år nödgades undertecknad företaga en mindre grävning. Därvid undersöktes först tre gravar i grustagskanten, vilka voro hotade av grustagning och delvis skadade. Ett röse av huvudstora stenar, vilket mätte 2,2 m. i diam., innehöll ett brandlager med ben. Det hade en utsträckning av 1 m. i diam. och var 16—20 cm. djupt. Här påträffades en skära av järn med en nit fastsittande i tången (fig. 1). Ett liknande brandlager blottades under en bultasten, cirka 0,50 m. hög, som var tydligt kilad. Under en klumpsten med rundad översida påträffades ett gruslager, som nådde 50 cm:s mäktighet. Under detta följde ett brandlager med en diam. av 70 cm. Detta innehöll endast brända ben och var 12 cm. djupt. Ytterligare tre sådana brandlager, som blottats och till största delen förstörts vid grushämtningen, undersöktes. De innehöllo blott kol och rentvättade brända ben. I ett fjärde sådant brandlager, beläget i grustagets västra del, iaktogs ännu hålet efter urnan och en sten, som täckt den. Urnan, som stod 12 cm. under markytan, hade mätt 15 cm. i höjd och 12 cm. i diam. Rikligt med rentvättade brända ben tillvaratogs. I detta benlager hittades ett remändbeslag av järn (fig. 1). Remtungan är av tunnt, dubbelvikt järnbleck, som blir bredare utåt. Vid den smalare ändan fastsitter gångjärnet, som förrenar remtungan och den del av beslaget, vid vilken remmen varit fästad. I denna del sitter en nit av järn med halvklotformat huvud.

Grustäkten för gårdens behov inriktades nu mot gravfältets obetydligare delar, främst den nordvästra.

Efter detta års undersökning kunde ägarens grushämtning försiggå ostört ända till hösten 1929. Under tecknad återupptog då undersökningarna, som omfattade tre gravar i grustagets nordvästra del. Av dessa voro två enkla låga rösen. Det som låg närmast grustaget (n:r 60 å planen fig. 3) hade en ganska obestämmd utsträckning och var tämligen svårt att skönja

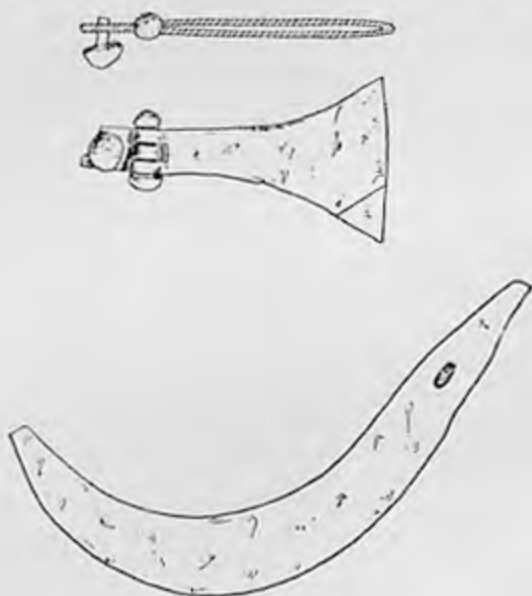

Fig. 1. Fynd från 1927 års undersökning: remändbeslag och skära $\frac{1}{4}$.

ovan jord. Sedan stenbädden upptagits blottades ett brandlager. Det nådde 20—28 cm. under markytan men befann sig i nordöstra delen av graven på 38 cm. djup. Under en sten i östra delen låg en vacker skära av järn med vridet skaft och ring (fig. 2). Ett annat röse (n:r 59 a å planen fig. 3), som låg under en väg till torpet Rosendal, mätte 2,55 m. i diam. (fig. 3). En kantkedja av större stenar var tydlig i synnerhet i

väster och sydväst. Strax under stenpackningen iaktogs ett mycket kraftigt brandlager. Dess största utsträckning var i gravens södra del, där det nådde ett djup av 35 cm. under markytan. Här hittades en järnkniv, en spets och tre små järnbitar (fig. 2).

Av stort intresse var undersökningen av en liten

Fig. 2. Fynd från grav 59 a och 60: kniv, järnfragment, spets och skära $\frac{1}{2}$.

bautastenen av granit (n:r 17 å planen fig. 3), som höjde sig 32 cm. över marken. Sedan ett schakt upptagits runt stenen, iaktogs ett brandlager redan på 15 cm. djup. Kraftigast var detta lager norr och öster om stenen. Väster om densamma hittades också några lerkärlsbitar av tjockt och mörkt kvartsblandat gods. Sedan brandlagret runt om stenen undersökts, upptogs stenen försiktigt (fig. 4, 5). Den visade sig ha en ganska egenartad form, som utnyttjats vid gravanordnin-

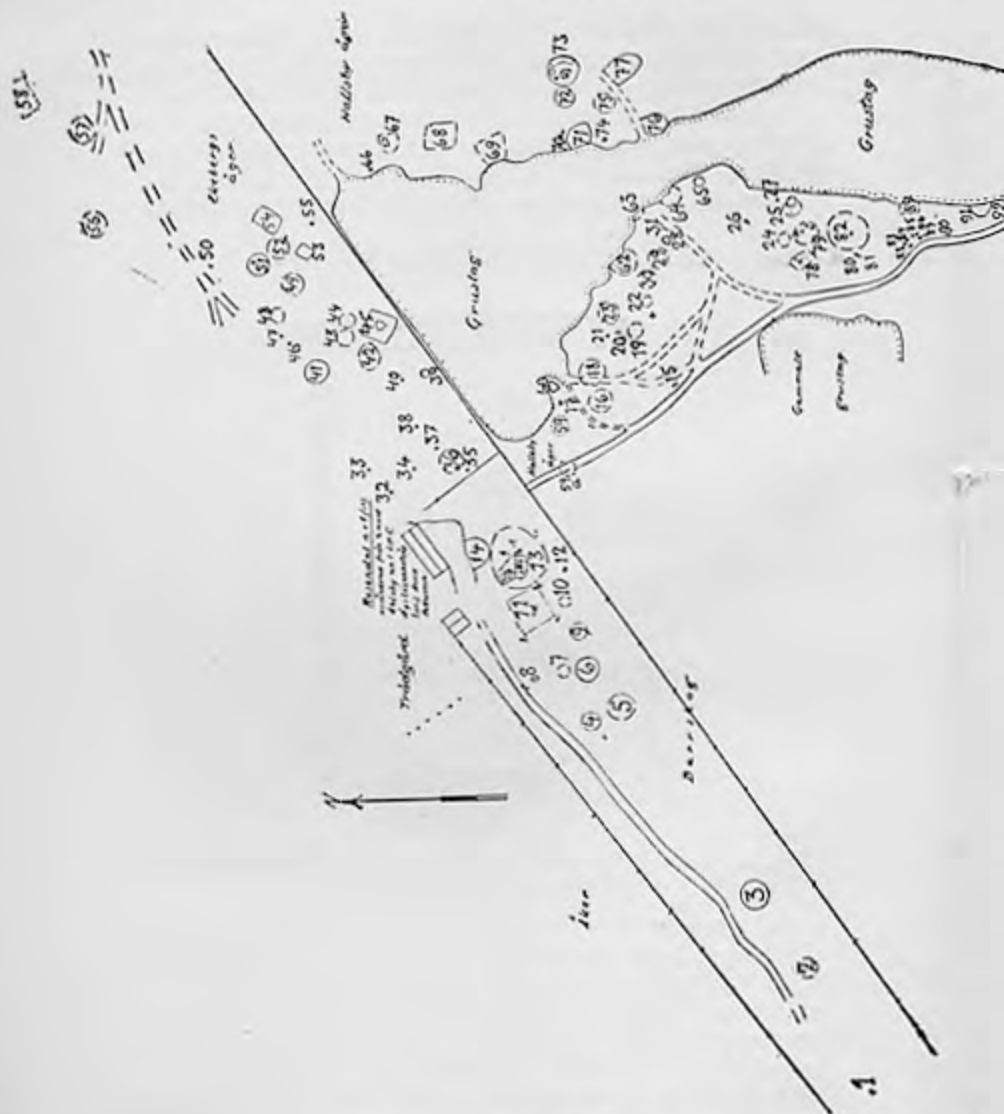
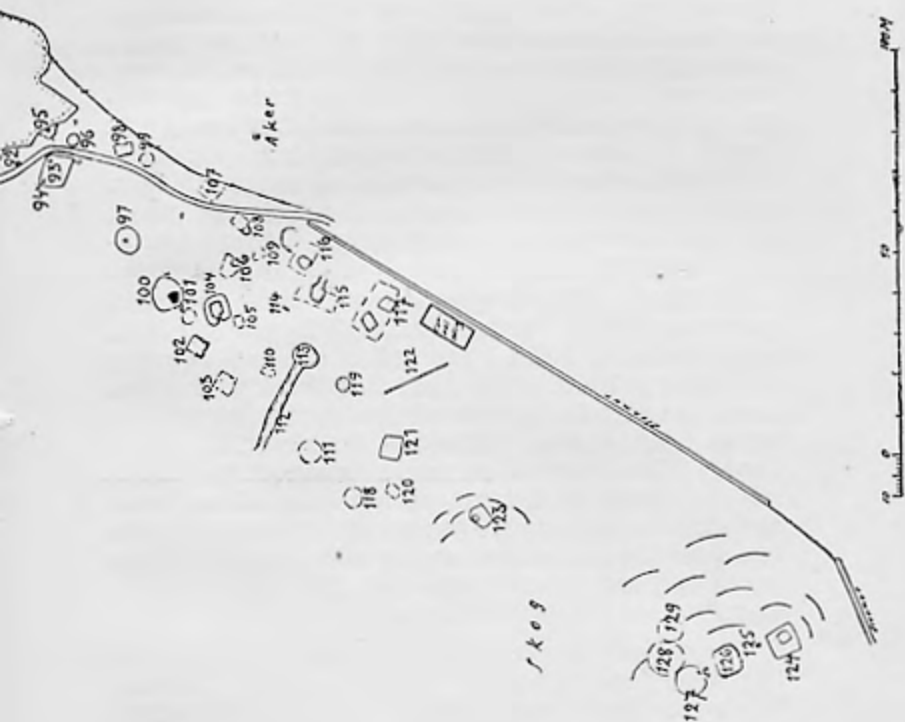

Fig. 3. Karta över gravfältet vid Halleby.

Upprättad av fil. kand. Erik Bellander.

gen. Vid västra ändan av dess bas hade den en rötliknande tapp, cirka 10 cm. lång. Under motsatta ändan hade en mindre sten ställts på kant och pallats under bautastenen. På detta sätt bildades en liten kammare, vars tak utgjordes av bautastenen bas och väggar av den tappliknande roten samt den kantställda stenen. I denna finurligt anordnade kammare stodo två lerkärl, vilka delvis sönderföllu vid undersökningen. Den ena, som var större, var av ovannämnda grova, den mindre av rödbrunt, finare gods. Den mindre urnan hade stått i den större.

På frågan om gravtyper och den form av brandgravskick, som här förekommer, skall jag här icke ingå. Fyndet av s. k. bikärl i grav 17 erinrar om de redan år 1905 påträffade kärnen. Sådana äro icke ovanliga i vissa gravar från äldre järnåldern. Från Östergötland kunna t. ex. nämnas sådana vid Strånäs i Strå, Södra Lund i Flistad och Ullstämna i Landeryd.²⁾ Ibland står det mindre kärlet upp och ned i det större. Arne har därför gjort det antagandet, att det mindre kärlet har innehållit en vätska, som gjutits över de brända benen, på samma sätt som grekerna göto vin däröver.³⁾

Förete gravtyperna i stort sett ganska stor omväxling, så erbjuda fornsakerna mindre variation. För det första konstaterar man att gravarna äro ganska fattiga. Flertalet innehåller blott ett brandlager, ibland även en urna och brända ben. För det andra visar sig fyndmaterialet äga en viss enhetlighet. De flesta föremålen — såsom skäror och snodda rembeslag — uppvisa former, som förekomma talrikt öster ut både på Gotland, Öland, Bornholm samt i Weichselprovinserna ända till landet fram mot Oder. Almgren har i förut anförda uppsats också påpekat vissa drag, som peka åt väster, nämligen framför allt remändebeslagen med ringar, som äro utmärkande för nordvästra Tyskland, i synnerhet

²⁾ Bikärl i Östergötlands Museum, inv. C. 753: a.

³⁾ Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift XII, sid. 247

området mellan Oder och Elbe,⁴⁾ vars centrum utgöres av Holstein och norra Hannover. En tidsbestämning är ganska lätt. Föremålen härstamma från tiden omkring Kristi födelse, troligen sista förkristna århundradet.

Både gravtyper och lösa fynd erinra om flera större gravfält i Östergötland från samma tid, t. ex. Svembs Skräddaregård i Ödeshög, Smörkullen vid Alvastra, Strå, Kungshögabacken nära Mjölby, Nybble i Vikingstad, Spärringe, Nederlösa och Marås i Västerlösa, Lilla Berga i Klockrike, Brunneby i Vreta Kloster, Sörby och Landeryds Flygelgård i Landeryd, Kapellsbacken i Kärna nära Malmslätt, Eggeby i Skärkind,⁵⁾ Höga-backen i Rimforsa, kyrkbyn i Kätilstad, Bolltorp och Källeby i Skönberga, Helgestad i Kuddby, Skälv i Ö. Husby och några andra. Många av dessa äro ganska stora, isynnerhet Smörkullen. De torde ha varit en större bygds gemensamma begravningsplats. De allra flesta äro centralt belägna i gammal kulturbygd. Det förnämsta undantaget utgör Halleby. Gravfältet ligger nu gömt och ganska otillgängligt i en skog. Man måste ovillkorligen fråga sig, om så varit fallet även i äldre tider. Det bör därvid först påpekas, att den trakt, som utgöres av Gistad, Askeby, Örtomta och framför allt Skärkind, bildar en förntida bygd, vars centrum säkerligen legat i sistnämnda socken. Den stora rikedomen på gravfält från järnåldern visar, att denna trakt varit tätt bebyggd under förhistorisk tid. Det är därför icke förvånande, att Folkungarna satte sig i besittning av huvuddelarna av bygden på samma sätt som i västra Östergötland, där deras egendomar voro belägna i de rika bygdernas centra. Om nu Skärkind varit centrum, borde det också ha haft goda förbin-

⁴⁾ Meddelanden från Östergötlands Fornminnes- och Museiförening 1905 s. 26.

⁵⁾ Med fynd av ett svärdslidebeslag av silver. Det erinrar om ett annat dylikt funnet i Trinnemosse i Torslev, Vendsyssel, och har sina tydligaste paralleller i östra Tyskland och Ungern. Se Aarbøger 1913 fig. 51 sid. 138 f.

delser med andra bygder, framför allt med Linköpings-
trakten i väster och Söderköpingsbygden i öster.

En sådan förbindelse har undertecknad påpekat i en
uppsats om äldre vägar i Östergötland.⁶⁾ De äldsta

Fig. 4. Bautasten (grav 17), Halleby, före undersökningen.

väglinjerna, som kunna spåras — om vi bortse från
vattenvägarna — torde vara de i norr-söder på morän-
åsarna löpande färdestigarna, kring vilka den äldre be-
byggelsen samlat sig. Särskilt tydligt är detta fallet

⁶⁾ Rig 1929 sid. 127 f.

i västra Östergötland, där dessa väglinjer givit upphov till vissa bestämda bygdeenheter, som i flera fall kunna konstateras vara upphovet till häradena. De vägar, som skära dessa äldsta färdestigar och som alltså leda

Fig. 4. Bantasten, Halleby, efter upplagandet.

i öst-västlig riktning, måste betraktas som en senare tids produkter. De äro resultat av en strävan att sammanbinda bygderna och ytterst att nå ut till havet. De ha ej kunnat uppstå förrän handeln nått över det första trevande stadiet och utvecklats till byteskommers

med import och export. Redan under bronsåldern kan man spåra en sådan merkantil ståndpunkt. Bronsålderns kultur bygger ju till en del på införsel av råvaror, särskilt koppar och tenn. Här i Östergötland kan man liksom i flera andra landskap skönja bebyggelsens tendens att söka sig ut till havet. Några väglinjer, som resultat av denna nya affärsverksamhet, kan dock knappast konstateras, eftersom vattenvägarna ännu spelade stor roll. Däremot tror jag mig kunna fastställa en betydelsefull öst-västlig väg under järnåldern och redan under dess tidiga skede eller samma tid som Hallebygravfältet tillhör. Vid denna väg från Vikbolandet över Linköping och Skeninge till Jönköping ligga de flesta större gravfält från äldre järnålder, gravfält, som allesammans uppvisa en bestämmlighet både i gravanordning och fynd, vilka senare samtidigt tyda på förbindelser med utlandet, både åt öster och åt väster. Isynnerhet äro likheterna med samtida gottländska gravfynd mycket stora. Dessa likheter ⁷⁾ anser bl. a. Almgren tyda på, att de i gutasagan omtalade gutarna äro vid denna tid från Götaland, framför allt Östergötland, utflyttade goter. Denna invasion till Gotland skulle ha inträffat redan under första århundradet f. Kr. Utvandarströmmen anser han därefter ha fortsatt till landet kring Weichselmynningen som mål, sedan de gottländska kolonisationsmöjligheterna upphört. ⁸⁾

Östergötlands äldsta kungsväg mellan Linköping och Vikbolandet torde under ett visst stadium — och säkerligen det äldsta — ha gått över Halleby. Många forntida minnesmärken synas antyda detta. Från Linköping har den nått Vårdsberg och Askeby, där den vid Lilla Greby gick över en å. Här står en runsten, »rest till minne av Skär. N. N. och Gerlög läto göra denna bro, som ligger i ån», som inskriften lyder. Stenen står nu på en backe i en hage ovanför bron vid torpet

⁷⁾ Almgren-Nerman, *Äldre Eisenzeit Gotlands* sid. 13, 79 f.

⁸⁾ Almgren, *Hällristningar och kultbruk*, sid. 286 f.

Fig. 6. Karta över de äldsta vägarna i östra Östergötland.

Vadet. En bro fanns här således vid vikingatidens slut (på 1000-talet); dessförinnan fick man vada över bäcken. Stenens ursprungliga läge antecknades redan på 1600-talet, då det heter, att den stod »wid eth waad och rinnande bäck brede wijd vägen». Härifrån har vägen gått över Göstad till Halleby. Här fortsatte den antingen rakt norrut eller åt öster över Hermanshult. Låt oss först följa den senare linjen. Från sistnämnda gård, som under medeltiden var folkungarnas huvudgård i denna trakt, ledde vägen till Berga och Össby i Gårdeby, där en runsten är rest vid vägen. Den har ursprungligen stått på ett gårde norr om gården. Skulle vägen ha följt de forntida gravfälten här i trakten, vilka säkerligen beteckna de äldsta gårdarnas och byarnas läge, så kan väglinjen fastställas sålunda: norr om Spolstad till Berga och strax väster om den plats, där kyrkan står. Från Gårdeby har vägen sedan fortsatt förbi Hylinge till Söderköping efter en linje, som strax skall omtalas (fig. 6).

Från Halleby har vägen, som nyss nämnts, också kunnat leda i nordlig riktning förbi Skävid — där en domarring fanns — genom Skärkinds socken till Fristad. Härifrån ledde åt öster en väg, som i en förteckning över Munkeboda ägor år 1457 ⁹⁾ kallas »Tiusvägen... till Sudeköping». Härifrån ledde också en förbindelse över de stora kärren upp till Vallby och Brink. Från Fristad gick Söderköpingsvägen troligen ungefär som nu genom det stora skogsbälte, som under medeltiden kallades Aspvid. Skärkindsbygdens samhörighet med kusthäraderna »östan Aspvid» framgår, utom av nyssnämnda namn Tjustvägen, bl. a. av häradets skyldighet att underhålla ledingsskepp. År 1376 lånade t. ex. konung Albrekt ett fartyg av Skärkinds härad och frikallade häradet från all »snækkio thiænist» och »snæckiopæninga» till dess han återställt fartyget. ¹⁰⁾

Från Husby till Söderköping har vägen ändrat läge

⁹⁾ Linköpings Stiftsbibliotek, Kfr 54.

¹⁰⁾ Styffe, Skandinavien under unionstiden, sid. 183.

flera gånger, senast då kanalen byggdes. Den äldsta färdevägen kan spåras några kilometer söder om den nuvarande. Här gick den igenom en rikt bebyggd trakt och passerade sannolikt Restad, Nybble, Närby, Bleckstad och Högby och inträffade så i Söderköping. Vid Närby kan ett betydande förhistoriskt kultcentrum spåras.¹¹⁾ Vägarnas betydelse för Söderköpings äldsta stadsplan har ingående klarlagts av Erik Lundberg.¹²⁾

Endast några ord skola här tillfogas om kungsvägens fortsättning norrut. Dessförinnan bör det påpekas, att den väg, som bildar nuvarande Stockholmsvägen över Norrköping, visserligen delvis kan vara förhistorisk, men först under medeltiden och framför allt från 1600-talet blev den av större betydelse. Enligt min mening passerade den äldsta »Stockholmsvägen» Söderköping, som var målet för att nå havet. En gammal väg kan emellertid spåras norrut upp till Ö. Husby. Säkerligen gick den som nu över Täby. Vid Vadsbäcken stodo två runstenar på var sin sida om det s. k. Grönhagsvadet. Den har sedan passerat Fristad, Kuddby, Sörby och Hjärtrum, det senare ett stort förhistoriskt hygdecentrum med ett imponerande gravfält. Vid Ingestad gick vägen över en bäck, där en runsten står, enligt uppgift vid en gammal farväg. Till Husby ledde sedan vägen ungefär som nu. Här mötte den en från Norrköping kommande väg över Dagsberg, Konungunds by—Rafnäs, där ett gammalt namn Steenbroo från en beskrivning över prästgårdens ägor år 1556¹³⁾ betecknar en gammal vägbank över den sumpiga slätten, vidare över Bjerkusa—Brosten, vilket namn anger en gammal överfart, till Ö. Stenby. Den nuvarande vägen här anses ha byggts på Axel Stålarms tid (död

¹¹⁾ Meddelanden från Östergötlands Fornminnes- och Museiförening 1921 s. 93.

¹²⁾ Erik Lundberg, Topografiska stadsundersökningar I Söderköping s. 30 f.

¹³⁾ Ridderstad, Lexikon öfver Östergötland I, sid. 301.

1702). Till Husby hade vägen säkert samma sträckning som nu.

Ö. Husby var denna trakts forntida centrum. På två vägar kunde man sedan uppnå Bråviken. Den ena ledde över Varån och över Tuna bro, där en runsten stått. Vid Högtomta står än i dag en annan sten vid en bro på den s. k. stenvägen, varav rester förr kunde spåras. Fragment av en annan väg finnes också vid Varby (= Vad-by), där två runstenar stått vid Lönnbro. Över Bråviken fanns redan under medeltiden en färja, som skulle underhållas av Östkind och Jönåkers härader.¹⁴⁾ År 1603 antecknades i ett gammalt romerskt missale, som förvaras i Ö. Stenby kyrka, att Karl IX befallt, »at en flöttbro skulle göras öfwer bråwiken». Långt in i nyare tid tog man denna väg på resa till Stockholm. Så t. ex. reste Ogier, den franska legationssekreteraren, här år 1634, då han kom från Kalmar. Betecknande för denna vägs betydelse är, att fastän Ogier reste över Norrköping tog han ej den västra Kolmårdsvägen utan for till Ö. Husby och därifrån norrut över Bråviken.¹⁵⁾ Många gånger reste också Erik Dahlberg häröver till Södermanland.¹⁶⁾

Först sedan man satt sig in i den här skildrade vägförbindelsens betydelse blir Hallebygravfältets forntida läge fullt förstället. Det ger också en antydning om en viktig skillnad mellan forntidens och nyare tidens näringshistoria. För våra äldsta förfäder spelade åkerbruket en ganska underordnad roll. Boskapsskötsel och ett primitivt hackbruk och svedjande tvang dem att söka sina boplatser invid lövängar och sådan mark, som var lätt att bearbeta och icke behövde dikas. Först för ett par århundraden sedan togos lerslätterna i besittning i samband med ett intensivare jordbruk och en metodisk dränering.

¹⁴⁾ Riksrådsprotokoll 2/1 1741.

¹⁵⁾ Från Sveriges storhetstid, Stockholm 1914 sid. 26.

¹⁶⁾ Dahlbergs Dagbok, Stockholm 1912 s. 181, 189, 259.

Beskrivning till kartan öfver gravfältet vid Halleby (fig. 3).

- 1) Bautasten 0,75x1 meter, 1,15 meter hög. Orientering NO-SV. Mycket vacker.
- 2) Stensamling. Röse? 0,40 m. hög. Mycket ojämn yta. Oregelbunden. Otydlig. Till större delen täckt av mossa. Beväxt med en halvstor och några små granar.
- 3) Röse 0,25 m. hög. En del sten borta. Till större delen täckt av mossa. Beväxt med 6 granar och 1 tall.
- 4) Röse 0,30 m. hög. Delvis otydliga gränser. Delvis täckt av mossa. Beväxt med 2 tallar.
- 5) Röse? 0,25 m. hög. Ligger på sluttning. Till större delen täckt av mossa. Beväxt med 3 tallar och några små granar. Över norra delen leder en liten stig.
- 6) Röse 0,20 m. hög. Till större delen täckt av mossa. Beväxt med 1 tall och 5 granar.
- 7) Röse? 0,15 m. högt. Helt täckt av mossa.
- 8) Grop. 0,40 m. djup.
- 9) Röse 0,20 m. högt. Otydligt. Till större delen täckt av mossa. Beväxt med små granar.
- 10) Stensamling. 0,20 m. hög. I mitten en grop. 0,20 m. djup. Delvis täckt av mossa. Beväxt med 2 granar och 1 oxel. Grav?
- 11) Rektangulär stensättning 0,50 m. hög. Fylld. Starkt ytskadad. Till större delen täckt av mossa, grenar och ris. Beväxt med 1 björk och 7 granar, 1 stor samt flera små tallar samt enbuskar. I 3 hörn resta stenar, av vilka 2 äro kullfallna. NÖ hörnet dolt av ris. **a** är 30x55 cm. och 55 cm. hög, lutar något åt V., **b** är 25x60 cm. och 85 cm. hög (ursprungliga höjden), kullfallen; **c** är 25x60 cm. och 110 cm. högt (ursprungliga höjden), kullfallen; **d** en gång rest nu kullfallen sten 15x45 cm. och 45 cm. hög (ursprungliga höjden). I allmänhet inga tydliga kantstenar.
- 12) Rest sten till hälften kullfallen 30x40 cm. och 40 cm. hög.
- 13) Mycket stenbunden mark. Möjligen grav närmast jordblandat röse, i så fall ungefär 0,30 m. hög, starkt ytskadad, för övrigt täckt av mossa. Inom området en hönsgård. **a** rest sten 40x45 cm. och 65 cm. hög, orientering Ö-V. **b** 45x50 cm. och 40 cm. hög, orientering NO-SV. **c** 25x40 cm. och 60 cm. hög, ligger.
- 14) Jordblandat röse 0,20 m. högt. Norra delen borta genom ett sandtag. Ytskadad. Beväxt med 2 små tallar.
- 15) Rest sten 25x50 cm. och 45 cm. hög. Orientering NV-SO.
- 16) Röse? 0,30 m. högt. Till större delen täckt av mossa. Få stenar märkbara genom densamma. Beväxt med 4 tallar och 5 granar.

- 16a) Röse.
- 17) Rest sten, undersökt.
- 18) Röse, 0,35 m. högt. I mitten en insjunkning, orientering N-S. Över västra delen går en stig. Nästan helt täckt av mossa. Beväxt med 1 tall.
- 19) Stensamling, troligen grav 0,15 m. hög. Helt täckt av mossa.
- 20) Rest sten, nu nästan kullfallen 40×40 cm. och 70 cm. hög (ursprungliga höjden).
- 21) Rest sten 30×40 cm. och 55 cm. hög. Mycket vacker.
- 22) Stensamling helt täckt av mossa. Troligen grav, 0,15 m. hög. Beväxt med 1 tall.
- 23) Stensamling helt täckt av mossa. Troligen grav, 0,15 m. hög. I NV kanten en klumpsten 55×60 cm. och 45 cm. hög.
- 24) Röse? 0,10 m. högt. Helt täckt av mossa. Beväxt med 1 tall och 1 liten gran.
- 25) Grop, 0,95 m. djup. På V-sidan en från densamma uppkastad jordvall 0,30 cm. hög.
- 26) Rest sten, nu kullfallen 80×55 cm., nuvarande höjd 20 cm. Orientering NO-SV. Spetsig kant.
- 27) Rest sten 35×40 cm. och 20 cm. hög. Orientering N-S. Lutar något åt öster.
- 28) Grop 1 m. djup.
- 29) Röse, 0,25 m. högt. Helt täckt av mossa. Otydliga gränser. En sten borta i mitten.
- 30) Röse, 0,25 m. högt. Helt täckt av mossa. Beväxt med 1 gran.
- 31) Rund stensättning. I markytan. Blott en del synlig. Mitten täckt av mossa.
- 32) Klumpsten. 70×80 och 50 cm. hög. Verkar kantställd.
- 33) Klumpsten. 60×70 och 40 cm. hög. Verkar kantställd.
- 34) Klumpsten. 55×55 och 45 cm. hög. Verkar kantställd.
- 35) Rest sten 30×25 och 30 cm. hög. Orientering NNV-SSO.
- 36) Röse 0,45 m. högt, till största delen täckt av mossa. Otydliga gränser. Beväxt med 3 tallar, 2 stora och några små granar.
- 37) Rest sten 60×45 och 35 cm. hög. Orientering närmast NV-SO.
- 38) Rest sten 40×45 och 45 cm. hög. Kan ej närmare orienteras.
- 39) Grop 0,25 m. djup. Vid dess västra kant sluttar marken åt väster, annars inga förhöjningar omkring.
- 40) Rest sten, nästan kullfallen, 35×35 och 75 cm. hög. Lutar något åt öster. Vacker.
- 41) Röse 0,20 m. högt, till större delen täckt av mossa.

42) Rund stensättning. Otydlig. Till större delen täckt av mossa.

43) Rund stensättning, 0,15 m. hög. Otydlig. Till större delen täckt av mossa. Beväxt med 3 granar.

44) Rund stensättning, 0,10 m. hög. Otydlig. Till större delen täckt av mossa. Fylld.

45) Röse 0,35 m. hög. Till större delen täckt av mossa. I mitten en inskjutning. Orientering närmast NO-SV. Ovanpå detsamma en lös sten 0,75 m. lång, beväxt med 1 en.

46) Rest sten 35x45 och 50 cm. hög, lutar något åt N. Orientering VSV-ONO.

47) Rest sten 25x25 och 40 cm. hög, står i liten grop, i vilken dessutom ligga två smärre stenar. Troligen rest på nytt.

48) Röse intill, 0,35 högt. Till större delen täckt av mossa. Delvis otydliga gränser. Beväxt med 1 gran.

49) Röse 0,30 m. högt. Till större delen täckt av mossa. Delvis otydliga gränser. Beväxt med 1 en.

50) Rest sten, 25x45 och 75 cm. hög, mycket vacker. Tydlig rest på nytt.

51) Röse, 0,30 m. högt. I mitten en insjunkning. Orientering NNV-SSO.

52) Röse? Stenar i markytan dolda av mossa.

53) Stensättning 0,15 m. hög. Oregelbunden. Otydlig. Till större delen täckt av mossa. Bevuxen med 1 enbuske.

54) Röse, 0,50 m. högt. Rektangulärt. Till större delen betäckt av mossa. Bevuxen med 3 granar och 1 en samt en stubbe.

55) Troligen kullfallen, rest sten 65 cm. bred, 85 cm. lång, höjd (nuvarande) kan ej bestämmas, då stenen delvis är dold i marken.

56) Röse? 0,75 m. högt, helt täckt av mossa. Förefaller ha för branta sidor för att vara grav. Kunna dock vara skadade. Beväxt med 3 tallar, 3 granar och 1 en.

57) Jordkulle. Inga stenar synliga. Helt dold av mossa. Beväxt med 2 tallar, 3 st. och några små granar. 1 en.

58) Rektangulär stensättning 0,55 m. hög. Delvis skadad i kanten. Till större delen täckt av mossa. I mitten en insjunkning. Orientering NV-SO. I NÖ-hörnet en rest, nästan kullfallen sten 40x50 och 75 cm. hög, beväxt med 2 tallar, små granar och enar.

59) Röse? Flackt. 0,20 m. högt. Beväxt med 2 tallar och 4 granar.

60) Rund stensättning i markytan. Oregelbunden. Till större delen täckt av mossa. Undersökt

61) Grav, ej synlig ovan marken. Askå påträffad. Blott litet av södra delen kvar. Beväxt med 1 tall och 2 granar.

62) Röse 0,20 m. högt. Ö delen borta. Otydliga gränser. Helt täckt av mossa. Bevuxen med 4 tallar och 8 granar.

- 63) Del av grav, ej synlig ovan marken. Resten förstörd av grustaget. Aska, kol och brända ben funna. I mitten en insjunkning. Möjligen genom torvtäckt.
- 64) Röse 0.25 m. högt. Norra delen borta genom grustaget. Otydliga gränser. Delvis täckt av mossor. Beväxt med 1 tall och 6 granar. 3 stubbar.
- 65) Rund stensättning. I markytan. Fyllid. Mitten täckt av mossor. Beväxt med 1 tall.
- 66) Rest sten, 25x40 och 50 cm. hög. Orientering VNV-OSO. Lutar åt NO. Omkring densamma en liten grop, 0.25 m. djup.
- 67) Grop, intill 0.80 m. djup. Kring densamma uppkastad jord och sand.
- 68) Rektangulär stensättning, 0.45 m. hög. Delvis otydliga gränser. Till större delen täckt med mossor. Beväxt med 2 tallar och 5 granar. 1 NV, hörnet en klumpsten 50x60 och 60 cm. hög. Med rundad genomskäring.
- 69) Röse 0.35 m. högt. Med säkerhet grav. SV delen borta genom grustaget. Otydliga gränser. Ö. delen skadad. Beväxt med 1 tall och små granar.
- 70) Rest sten 65x80 och 110 cm. hög. Orientering NNO-SSV. Vid S. sidan en grop, a 50 cm. djup.
- 71) Röse 0.40 m. hög, SV delen borta genom grustag. Delvis täckt av mossor. 3 granar.
- 72) Röse 0.75 m. hög. Delvis täckt av mossor. Bevuxen med 2 stora och några små granar.
- 73) Röse 0.60 m. högt. Mycket skadat. 3 större gropar framträda, av vilka a är intill 0.50 m. djup, b 0.35 m. djup och c 0.20 m. djup. Täckt av ris och barr.
- 74) Rest sten, 70x80 och 100 cm. hög. Orientering NO-SV.
- 75) Stensamling, röse? 0.70 m. högt. Till större delen täckt av mossor. I mitten en medelstor sten. Beväxt med 2 stora och flera små granar, 1 björk, 1 tall, 2 aspar.
- 76) Röse 0.35 m. högt. Blott Ö. delen kvar. Delvis täckt av mossor. Bevuxen med 2 granar.
- 77) Grop, 0.75 m. djup.
- 78) Röse, 0.25 m. högt. Otydligt, oregelbundet. Inom N. delen en kullfallen rest sten, a 20x25 och 80 cm. hög (ursprunglig höjd).
- 79) Röse, 0.30 m. högt. Otydligt, oregelbundet. Inom N. delen en grop, a 0.25 m. djup. Vid Ö. kanten möjligen en kullfallen rest sten 30x45 cm. och 80 (ev. ursprunglig höjd), 2 tallar och 3 granar.
- 80) Rest sten 40x55 cm. och 30 cm. hög. Orientering N-S.
- 81) Troligen rest sten, nu kullfallen 45x70 cm., 140 cm. event. ursprungligen hög. Delvis täckt av mossor. Något vittrad.
- 82) Röse, 0.35 m. högt. Delvis otydliga gränser. Beväxt med 6 granar. I mitten en kullfallen (?) rest sten 50x50 och 90 cm. ursprunglig? höjd.

- 83) Rest sten 45x65 och 70 cm. hög. Orientering NO-SV.
- 84) Rest sten 30x90 cm. och 90 cm. hög. Orientering NV-SO.
- 85) Rest sten 30x85 och 80 cm. hög. Orientering NV-SO. Jämna sidor.
- 86) Rest sten 35x50 och 70 cm. hög. Orientering NNV-SSO.
- 87) Med säkerhet en gång rest nu kullfallen sten, till hälften dold i marken, 80 cm. (ursprunglig höjd) 55 cm. bred.
- 88) Kullfallen, en gång rest sten, 30x50 och 70 cm. ursprunglig höjd.
- 89) Rektangulär stensättning. Ö. delen förstörd av grustag. Fylld. Otydlig, Delvis täckt av mossa.
- 90) Rest sten. Övre delen avslagen. Ligger omedelbart SO om den kvarstående delen. Ursprunglig höjd 0.5 m., övriga mått 25—35 cm. En gran omedelbart intill stenen NO om densamma.
- 91) Röse 0.30 m. högt. Ö. delen förstörd av grustag. Delvis täckt av mossa. I gran och enar.
- 92) Rest sten, 20x80 och 45 cm. hög. Orientering N-S. Lutar åt V. Undanträngd av 1 gran.
- 93) Rektangulär stensättning 0.45 m. hög. Täckt av mossa. I NV hörnet en rest sten, **a** 30x45 och 40 cm. hög, i NÖ hörnet en klumpsten, **b** 0.60 m. hög, i SÖ hörnet ännu en klumpsten, **c** 0.30 cm. hög. Beväxt med 9 granar och 2 tallar. Oregelbunden yta.
- 94) Rest sten 40x50 och 30 cm. hög. Orientering Ö-V.
- 95) Rektangulär stensättning? Ö. delen förstörd av grustag. I mitten en grop 0.65 m. djup. I SV hörnet en rest sten, **a** 0.40 m. hög. Täckt av mossa och gräs.
- 96) Rund stensättning. I markytan något otydlig.
- 97) Röse, 0.75 m. högt, inberäknat en klumpsten i mitten, som är 0.50 m. hög. Nästan heltäckt av mossa. Beväxt med 2 granar. I stubbe.
- 98) Rektangulär stensättning? Oregelbunden. Delvis täckt av mossa och gräs.
- 99) Röse? 0.25 m. högt. Något oregelbundet. Ytan delvis täckt av kvistar och barr.
- 100) Röse 0.80 m. högt. Inom S. delen en klumpsten 1.35 m. hög ovan marken, **a** rest sten 20x40 och 60 cm. hög. Orientering NO-SV. Spetsig topp, **b** rest sten 25x30 och 50 cm. hög. Orientering Ö-V. Något oregelbunden. Täckt av mossa, beväxt med 3 granar.
- 101) Röse 0.50 m. högt, av något rektangulär form. Troligen använt till kallare, sten i mitten helt borta så att blott väggarna kvarstå av röset. Öppet åt S. 0.75 m. högt inifrån. En del stenar ligga på botten. Täckt av mossa. Beväxt med buskar.
- 102) Rektangulär stensättning. 0.90 m. hög. I kanten

stora kantställda stenar. I N och NV ej lika skarpt begränsade sidor. I mitten mindre stenar. Delvis täckt av mossor. Beväxt med 3 granar och buskar.

103) Rektangulär stensättning 0.75 m. hög. Kantställda stora sidstenar 0.50—0.75 m. långa. Lika stora stenar inuti stensättningen. En sten på S sidan utträngd av en gran. Täckt av mossor. Beväxt med 2 granar.

104) Rektangulär stensättning 0.90 m. hög. Har använts till källare. Stenarna borttagna i mitten, 0.90 m. djup. Insidorna branta. Utsidorna avrundade. Täckt av mossor. Beväxt med 1 stor och 3 små granar.

105) Stensamling 0.60 m. hög. Beväxt med 3 granar.

106) Stensamling 0.85 m. hög. Möjligen grav. Oregelbunden. P. Ö. sidan äro stenarna borttagna och en 2 m. lång gång leder in mot mitten. Beväxt med 4 tallar och 2 granar.

107) Rektangulär stensättning 0.10 m. hög. Ö. delen förstörd av åker. Mitten täckt av gräs.

108) Modern busgrund, 0.20 m. hög. Beväxt med 1 liten gran och 1 liten tall. S. om densamma en grop 0.20 m. djup.

109) Stensamling, 0.40 m. hög. Beväxt med 4 granar.

110) Stensamling, bestående mest av sten med flata sidor och tegelsten. Troligen gammal hård.

111) Stensamling intill 0.40 m. hög. Beväxt med 2 tallar och 3 granar.

112) Dike intill 0.60 m. djupt.

113) Grop, 0.55 m. djup av tjärdalsliknande form.

114) Rest sten 30x80 och 100 cm. hög. Orientering NO-SV.

115) Modern husgrund, intill 0.35 m. hög. Mycket otydlig. Beväxt med några små granar. I densamma rester av en källare 0.65 m. djup. Fylld av buskar.

116) Modern husgrund, möjligen rektangulär stensättning 0.25 m. hög. Helt täckt av gräs. I mitten en grop 0.50 m. djup, vid vars Ö. kant ligger en genom densamma uppkommen jordkulle. Helt täckt av gräs. Vid N. kanten en annan grop, 0.25 m. djup.

117) Modern husgrund. Otydlig. Inom V. delen en grop 0.45 m. djup, i vilken växa 1 gran och 1 tall och som delvis är fylld med ris. Inom Ö. delen rester av hård, 0.55 m. hög. På platsen skall en gång ha funnits en smedja.

118) Röse. Intill 0.60 m. högt. Otydliga gränser. Oregelbunden yta. Täckt av mossor. Beväxt med några små granar och 1 en.

119) Grop, 0.55 m. djup.

120) Stensamling. Grav? 0.40 m. hög. Otydlig. Helt täckt av mossor. Beväxt av 2 granar.

121) Röse. Möjligen rektangulär stensättning, 0.40 m. hög. Oregelbunden yta. Täckt av mossor. Beväxt med 2 granar och buskar.

122) Dike 0.15 m. djupt.

123) Rektangulärstensättning, 0.70 m. hög. Ojämn yta. I NV hörnet en grop 0.25 m. djup. P. NO sidan äro 2 stenar utträngda av en gran. Helt täckt av mossa. Beväxt med 2 granar.

124) Rektangulärstensättning 0.65 m. hög. I mitten en grop, troligen en insjunkning, 0.20 m. djup. Orientering NO-SV. Täckt av mossa. Beväxt med 1 tall och buskar.

125) Rest sten, nästan kullfallen, 40x55 och 80 cm. hög. Ligger i NNV-SSO.

126) Röse, 0.95 m. högt. Rektangulär form. Helt täckt av mossa. Beväxt med 1 tall, 2 granar och enbuskar.

127) Röse, intill 0.60 m. högt. Delvis otydliga gränser. Täckt av mossa. Beväxt med 1 gran och 2 enbuskar. I Ö kanten 3 resta stenar, **a** 50x60 och 75 cm. hög, **b** 25x45 och 45 cm. hög. Orientering NO-SV, **c** 50x30 och 35 cm. hög. Orientering NO-SV.

128) Röse 0.50 högt. Delvis otydliga gränser. Några stenar borttagna i mitten. Ligger på svag sluttning. Täckt av mossa. Beväxt med hallonbuskar.

129) Röse? 0.15 m. högt. Otydliga gränser. Ligger på sluttning. Täckt av mossa och gräs. Beväxt med 1 gran och ett par buskar.

Den omgivande marken är mycket stenbunden.

De arkeologiska utgrävningarna i Söderköping sommaren 1929.

Av GUSTAV LUNDSTRÖM.

Då riktlinjerna för 1929 års utgrävningar i Söderköping uppdrogos, blev det snart tydligt för ledningen, att arbetet även under detta år måste få typen av försöksgrävningar. Inom staden finnas endast få platser, där grävningar kunna företagas utan för starkt intrång i den enskilde stadsbons rätt. En möjlighet hade givetvis varit att söka inlösa något område och lägga grävningarna på längre sikt. Det ekonomiska underlaget för en sådan anordning förefanns emellertid icke. Det återstod endast att genom överenskommelse med respektive markägare söka utverka tillåtelse att genomgräva ett mindre område och sedan åter fylla igen. För den yttlige betraktaren blir ju ofta ett sådant arbete utan mening, men man får dock visshet om historiskt intressanta delar och kan rädda undan från förstörelse partier, som annars gått sin undergång till mötes.

•

S:t Laurentius, stadskyrkan, har varit föremål för ingående undersökningar, men ännu kvarstår mycken oklarhet i många punkter. Kyrkan anses härstamma från tiden omkring 1300. Men då en S:t Laurentii församling omnämndes redan 1253 talar detta för, att en tidigare kyrka än den nuvarande måste ha funnits. Om denna legat i närheten av den nuvarande, borde man kunna räkna med möjligheten av att påträffa murrester i marken, även om en stor risk alltid finnes, att

marken omkring kyrkan alltför mycket förändrats genom gravöppningar, utfyllningar, trädplanteringar o. dyl.

Vår första strävan blev därför att genom ett långschakt mot väster söka fånga resterna av dessa äldre murar. Ett schakt till ett djup av 1 m. upptogs åt väster i norra långväggens förlängning. Fyllnadsmaterialet utgjordes av sten och grus, tegelstensskärvor, murbruksrester m. m. Omedelbart intill kyrkan påträffades icke några stenar i murförband. I senare tid har

Fig. 1. Parti av muren vid stadskyrkan. Bilden tagen från norr.

en dräneringsledning lagts i riktning norr—söder, varför murarna förstörts, om de funnits. 7 meter från gavelväggen påträffades, parallellt med kyrkans gavel, en mur av grova stenar (fig. 1). Muren hade en bredd av 3 m. och vilade direkt på leran. I murbruket mellan ytterstenarna fanns tegel av äldre typ. Sedan murens ytterlinjer frilagts, följdes dessa. Två mot denna mur vinkelände murar blottades (fig. 2). Den ena (i norra långväggens förlängning) hade en bredd av 1,8

m. och en längd av 3 m. men den andra (i längskep-
pets förlängning) hade en längd av 4,5 m. och en
bredd i den frilagda ytterkanten av 2,5 m. (fig. 3).
Då marken varit av lösare beskaffenhet och dessutom
lutat mot ön, har man för att få större bärighet på
grunden lagt en bädd av smärre stenar. Den runda
planteringen framför kyrkans huvudingång omöjlig-
gjorde vidare undersökningar av huvudmuren. På syd-
sidan av denna plantering upptogs ett nytt schakt. I

Fig. 2. Parti av muren vid stadskyrkan. Bilden tagen från
söder. Obs.! det vinklande hörnet.

detta påträffades murrester, tydligen utgörande ett hörn.
Här hade underlaget gjorts av ekstockar, dock endast
i den sydvästra delen av muren (mot Bossgård). I
södra långväggens riktning väster ut upptogs ett schakt,
i vilket påträffades delar av en stensättning (gårds-
plan?) med markerad murkant av större stenar. På
grund av den förut omtalade planteringen framför kyr-
kans huvudingång kunde undersökningarna icke fullföl-
jas för ett konstaterande av dessa murars förhållande

till varandra. Någon murförbindelse mellan de båda med a och b betecknade murpartierna fanns icke, vilket konstaterades genom ett tvärschakt (c) i mittskeppets förlängning. (Se planen.)

För att förstå de förändringar, som planen framför kyrkans västra gavel undergått, må följande angivas. Den nuvarande grusplanen framför huvudingången ligger på en stensättning av småsten med ytterkanten markerad med en dubbel rad större, flata råstenar med

Fig. 3. Parti av muren. Bilden tagen från väster.

flata sidan uppåt. I kanten av denna stensättning har legat en rännsten med lutning mot söder. Utanför denna rännsten har marken sluttat mot ån och ett tunt jordlager har täckt murresterna. När planen fick sin slutliga utformning har stödmuren mot ån upplagts, fyllning körts på och träd planterats. Jordlagret över själva murarna har varit så tunt, att de träd som nu flankera planen ha fått sin naturliga plats i mellanrummen mellan murarna.

I den mån det varit möjligt, ha ytterdelarne av planen använts till begravningsplats, men då gravgrävorna icke kunnat få undan stenarna, ha de nöjt sig med det djup, de kunnat komma till. Många gånger har kistan legat nästan omedelbart under markytan, varigenom den snart gått sin förgängelse till mötes. Några lösa fynd, med undantag för några silver- och kopparmynt, gjordes ej.

För att erhålla jämförelsematerial i grundhänseende

Fig. 4. Schaktet vid Braskens gränd. Delar av sten- och trägata.

mellan de blottade murresterna och den nuvarande kyrkans grund, upptogos schakt, dels vid norra och dels vid södra långväggen. Schakten upptogos till en bredd av 1 m. och en längd av 3 m. Under den nuvarande cementsockeln utgöres grunden av väl inpassade stenar med de jämna ytorna utåt. Breddskillnaden mellan cementsockeln och nedersta grundstenens yttre kant var 0,45 m. På leran påträffades ej rustbädd, men småsten har lagts för att förhindra förskjutning. Grundens djup var 1,40 m. under cementkanten.

Golvet i kyrkan är av cement, och följaktligen var en undersökning av inre murgrunden icke möjlig att genomföra utan betydande svårigheter. Bakom altarbordet har genom en tillfällighet något golv icke blivit lagt, varför en undersökning här kunde göras. Fyllningen utgjordes av sandblandad jord, som under årens lopp samlats vid sopning o. dyl. Jorden bortskaffades. Inga fynd gjordes. Grunden utgöres av sten, men endast $\frac{1}{2}$ m. över det ursprungliga (?) golvets nivå.

Fig. 5. Schaktet vid Braskens gränd. Stockar under lägsta brandlagret.

Golvet består av tegel och på detta har lagts kalkstensplattor ungefär 5 cm. tjocka, på vilka altarbordet sedan murats. Höjden mellan kalkstenskanten och korets nuvarande trägolv är 0,90 m. Läger man här till altarbordets höjd över trägolvet (1,20 m.), erhåller man en sammanlagd höjd av 2,10 m. Under förutsättning att detta tegelgolv bakom koret representerar det ursprungliga korgolvet, måste man räkna med att kyrkans golv för övrigt legat ungefär på samma nivå.

Tänkbart är ju också, att golvet lutat ner mot köret, ehuru detta väl knappast varit fallet. Ett uppbrytande av cementgolvet på något ställe skulle klarlägga golvförhållandena.

Avvägningarna av murresternas underkant visa, att de ligga på samma nivå, som kyrkans grundmurar i de schakt, som upptagits.

För tolkningen av de frilagda murresterna anser dr Lundberg, att vi här ha att göra med en äldre kyrka och de grova murpartierna norr om kyrkans mittlinje skulle förutsätta en tornbyggnad. Det isolerade partiet (b) skulle i så fall eventuellt utgöra delar av en annan byggnad för exempelvis försvarsändamål, och på något sätt kunna höra samman med Bossgård.

I muren ingå även i murbruket lagda tegelstenar, varför man måste räkna med att denna äldre kyrka kan dateras till 1200-talet.

Då de framgrävda partierna enligt dr Lundbergs åsikt delvis kunde bevaras ovan jord, gjordes av honom och undertecknad en framställning till kyrkorådet om att söka bevara en del av området öppet. Samtidigt medskickades en skiss över, hur planen framför kyrkan tänktes ordnad. Denna skrivelse behandlades av kyrkorådet, men på sakens dåvarande ståndpunkt kunde kyrkorådet icke annat än med ett beklagande avböja.

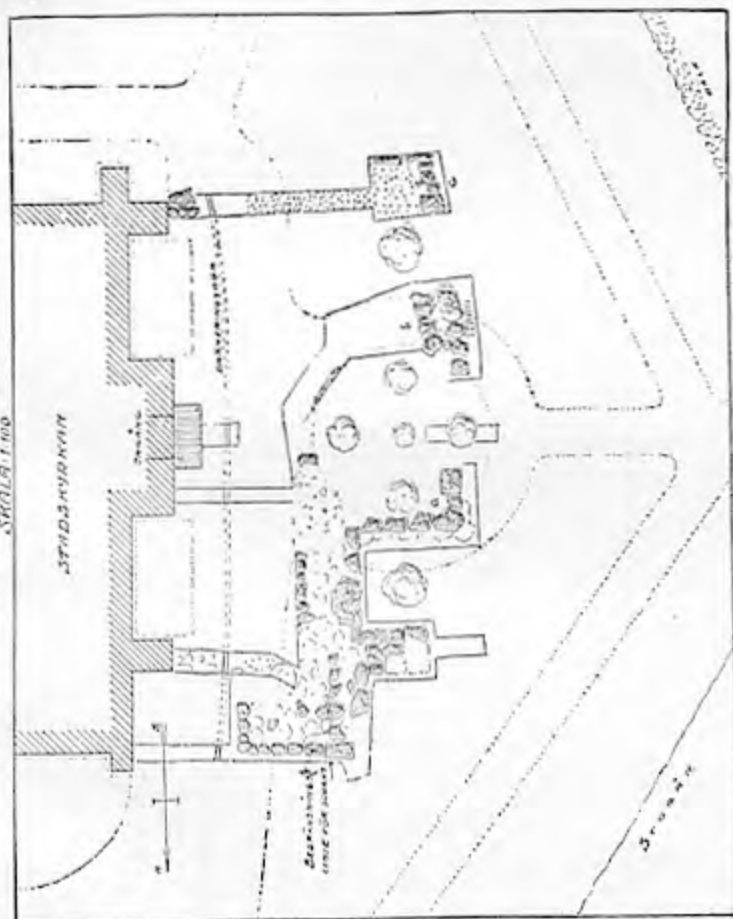
Det är dock vår förhoppning, att vid ett omläggande av planen framför kyrkans huvudingång hänsyn kan tagas också till dessa fornminnen, och att de åter skola blottas och komma till sin rätt.

•

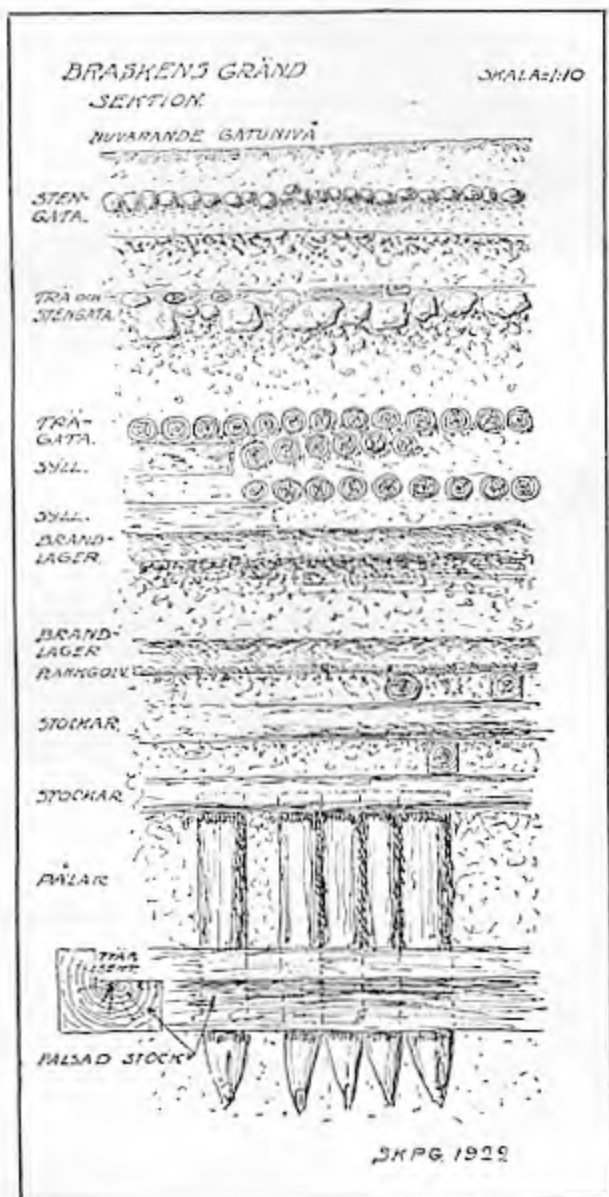
Med medgivande av gårdsägare Hellman och från stadsmyndigheternas sida, om grävningarna skulle gå in på stadens mark, gjordes undersökningar inom ett mindre område, beläget på tomten utmed Braskens gränd cirka 10 meter från Munkbrogatan. På platsen hade tidigare stått ett uthus (brygghus), vilkas grundstenar delvis lågo kvar.

Den nuvarande gatan består av ett 15 cm. tjockt, tilltrampat gruslager (fig. 4). Under detta finnes en

PLAN ÖVER UTGRÄVNINGARNA VID STADSKIRKAN I JÖDERKÖPING 1929

av kullersten stensatt gata. Av gjorda slickprov framgår, att denna stensättning fortsätter mot Hospitalsgatan. Under ett lager av fyllning ligger ånyo en stensatt gata. Större stenar ha använts till stensättning av

denna, som också har stockar, inlagda såsom stöd för stenarna eller vid reparationer av gatan.

Under ett nytt lager av fyllning ligger så en trägata, som består av stockar, lagda på längsgående syl-lar. På det framgrävda stycket av syllen voro uttag gjorda för tvärstockarna för att förhindra förskjutning. Tre lager av stockar voro lagda över varandra. Omedelbart under denna gata följer ett brandlager, som är cirka 10 cm. tjockt. 25 cm. djupare ligger ett nytt brandlager, vars understa del utgjordes av på ytan starkt förbrända ekplankor tillhörande ett golv (fig. 5). Stora mängder av förbränt korn låg i brandlagret. Golvet vilade på ett underlag av stockar, lagda på stora grundstenar, som själva lågo på stockar, tillhörande en tidigare byggnad.

På ett djup av 2,25 m. under gatans nuvarande nivå låg en vinkelfalsad stock, som varit kantstock till ett golv eller en botten, som dock var fullständigt för-mulnat och därunder ett kompakt lager av kreaturs-hår. På utsidan av den falsade stocken voro spetsade pålar och plankor nedslagna till ett djup av omkring 15 cm. under lagret av kreaturshår.

Schaktet i sin helhet upptogs till ett djup av 3,8 m., men grundvattnet omöjliggjorde noggranna undersökningar. Fasta leran nåddes icke.

♦

I »Topografiska stadsundersökningar i Söderköping» har dr. Erik Lundberg framställt ett antagande av en s. k. ringgata, i vilken delar av Vintervadsgatan och Munkbrogatan skulle ingå. Ett klarläggande av detta problem ingick även i sommarens undersökningar. Det gällde att försöka få en förbindelseled mellan ovan-nämnda gator. Den enda plats, där detta var möjligt, var gårdsplanen på kamrer Skedins gård vid Rådhus-torget. Vi lyckades att utverka tillstånd att draga fram ett schakt på gården parallellt med Munkbrogatan.

Schaktet togs 1 meter brett, och avsikten var, att gå så djupt, att den sökta gatan kunde nås. Det visade sig snart, att det virrvarr av stenar och stockar,

som vi påträffade, gjorde det omöjligt att komma djupare än 1,80 m. Då schaktet icke fick göras bredare, och tiden, som tillåtelsen för grävningen avsåg, icke kunde förlängas, återstod intet annat än att fylla igen. Det åsyftade resultatet vanns icke.

*

S:t Ragnhilds Gille har med aldrig svikande intresse gått in för undersökningar av det gamla Söderköping. Även enskilda personer i staden ha med full förståelse för dessa tagit de med utgrävningarna förenade obehagen. Men frågan är, om man i fortsättningen kan följa samma väg vid undersökningarna. För de flesta blir arbetet så vetenskapligt och så litet givande för den stora allmänheten, att många röster nog komma att höjas för, att utgrävningarna icke fortsättas.

Genom de avslutade undersökningarna har det dock visat sig, att gamla Söderköping i sin mark döljer historiskt intressanta partier, vilka — om penningefrågan för inlösning av enskild mark kunde lösas — skulle kunna giva staden tillbaka något av den förgångna storheten. Men låt oss göra en utgrävning, som kan bevaras för framtiden och icke endast bli en tillfällig undersökning, som glömts lika fort, som schakten blivit igenfyllda.

Mogata. — En presentation och något historia.

Av FRITZ HOPPE.

Mogata socken, som ligger söder om Slätbaken och i övrigt gränsar till Skällvik, Börrum, Ringarum och Skönberga, uppvisar en ganska kuperad terräng. I sydväst befinner sig ett enhetligt skogklätt höglandsparti, som västerut stupar brant ned i Strälången. Ett vidsträckt, om ock genom åsar och kullar uppdelat slättland utbreder sig mellan Strälången och Slätbakens innersta del i norr.

Från tidiga medeltiden hörde även Börrum till församlingen. Denna långt avlägsna sockendel erhöll år 1718 tillstånd att bygga egen kyrka och bilda ett kapellag. År 1919 skildes den helt från moderförsamlingen och lades såsom annex under S:t Anna.

Mogata är en gammal bygd, och vill man studera gårdarnas historia, får man gå långt tillbaka i tiderna. Så var Djursnäs ett medeltida Vasagods; Husby tillhörde delvis »hertig Carls arv»; Hösterum nämnes 1588; Borum, som en längre tid lytt under phalziska huset på Stegeborg, ombyggdes i slutet av 1700-talet av kapten Per Ad. von Ehrenheim, och utgör nu med huvudbyggnad och flyglar i gammaldags svensk herrgårdsstil med höga, brutna tak en verklig sevärdhet; Kullerstad ägdes 1351 av drotset Nikolaus Turesson o. s. v.

*

Östgöten med sitt »östgöte, gudskelov», är ju den borne lokalpatrioten. Och mogatabon är nog en riktig östgöte. Dessutom är han ganska stolt över sin egen hemförsamling. Och jag tror, han har rättighet att

vara det. Underbart vackra sträcka sig församlingens långa stränder utmed Slätbaken. Leende uddar och holmar bryta strandlinjen, där bördiga fält omväxla med ljusa lövhagar eller allvarsammare barrskogar. Genom nästan hela socknen, från Össby över Björnstorp, Bock-sätter, Hösterum fram mot Börrumsgränsen sträcker sig en välodlad dalgång, omgiven och vaktad på båda sidor av lummiga höjder. Den dalgången har på sina ställen sin särregna stämning. När man t. ex. en disig höstmorgon far fram på vägen där, kan man stöta på flockar av rådjur. Jag minns jag såg en gång elva tillsammans. Kanske en älg gravitetisk kliver fram ur ett snår och kastar en tungsint blick ur ögon, fulla av skogens mystik. Eller gå en dag från Hälla å uppför bäckarna vid Dyhult och se ut över Strållängens glittrande vatten, inklämt mellan väna stränder! Och jag tror att du, vem du än är, erkänner: det landet är vackert. Det är värt att älskas.

Och där susar minnen över Mogata. På en höjd i prästgårdsskogen, vars fot fordom sköljdes av Slätbakens vågor, ligger ett ensamt, mäktigt stenkummel. Enligt utsago av en fornforskare, som i vetenskapligt uppdrag för några år sedan genomreste socknen, är det en grav över en storman från allra äldsta stenåldern. Vem är han? Ingen vet. Och dock »sitter i högen högättad hövding» som den förste kände mogatabon. Under tusentals år har skogen sjungit sina vemodsfulla sånger över hans minne.

Från yngre järnålderns tid finnas på åtskilliga ställen riktiga gravfält. En runsten vid Hov talar till sena tiders barn om glömda faders liv och arbete. En offerkälla vid Häggetorp vittnar om deras naturdyrkan, innan »Vite Krist» blev känd. Den talar också om huru segt de efterkommande bevarade de borlgångnas övertro. Ännu finnas här åldringar, som berätta minnen från sin barndom om huru en yngling eller ungmö hemligen och med bävan smög sig att under natten offra något föremål åt källnymfen för att få se sina drömmar uppfyllda.

Men låt oss gå vidare genom tiderna. Engelbrekt,

riksbefriaren, hade fyllt sitt värv och fallit för mördarehand. Då satt här den mäktige Svea rikets drot, herr Krister Nilsson Vase, den förste mera kände av den senare så berömda Vasaätten, på sitt gods Djurnäs i Mogata, nu församlingens prästgård. Dit sammankallade han ett unionsmöte av svenska, danska och norska herremän. Under hans sonsons son, den store Gustaf Vasa, kämpade här den unge Svante Sture, och slog de upproriska dackemännen »på Mogata isar» och beredde därmed sin konung andrum.

Mogata kyrka.

När efter Karl XII:s död ryssarna härjade i kustbandet och intagit Norrköping, och den förtvivalde allmogen i sydvästra Östergötland och närgränsande trakter av Småland i tro, att de därmed skulle rädda sitt land, sammangaddat sig och tågat ryssarna till mötes för att underkasta sig och bedja om förskoning, möttes de vid Mogata kyrka av kyrkoherden därstädes, den gamle karolinern Carl Spak, i spetsen för mogataborna. »Han föreställde dem», skriver hävdtecknaren, »med ett bevekligt tal deras villfarelse och den våda uti vilken de skulle störta sig, om de ej iaktogo stillhet och

lugn samt återvände var och en till sitt. Men då de ej ville med godo lyda hans välgrundade råd, hotade han att låta sina drängar, torpare och en mängd bönder, dem han redan samlat omkring sig, skjuta skarpt på dem, som ej genast återvände.»

Så tala de svunna seklerna till Mogatabon. Det är enstaka, sporadiska minnen, som lysa upp och glimma till. Men efter så lång tid är det svårt, om inte rent av omöjligt, att föra dem samman till en utvecklingskedja, som klart visar, hur livet danats fram i församlingen. Lättare blir det, då vi komma fram till mera näralliggande tider. Men för att fatta en sådan kedja, måste man för tanken hålla klar den svunna tidens allmänna kynne, som i mycket var nog så olika vår tids.

Omkring sekelskiftet vid 1800-talets ingång levde bland de mera välbärgade länge kvar andan från tjuvarkonungens dagar. Selma Lagerlöf har skildrat »dansen kring Lövens långa sjö». Dansen gick på samma sätt fram här på gods och herrgårdar kring Slätbaken. Det var i mycket en lättsinnets tid med vilt leverne och otillbörligt dyrkande av både Bacchus och Venus. De gamla domböckerna omtala, att detta vilda leverne sträckte sig genom alla folklager. På allmogens seder satte också det omätliga brännvinssuperiet en mörk fläck. »Dryckenskapslasten», skriver en forskare, som behandlar denna tid, »befordrades i väsentlig grad av den nu frigivna, av ständerna med synnerlig iver omhuldade husbehövsbränningen, och det åtgick en rundlig tid, innan det lyckades måttlighets- och nykterhetsföreningar att så inverka på det allmänna tänkesättet, att en reform kunde åvägbringas.» De långa krigstiderna hade också uppammat mycken råhet, som kunde ta sig ganska besynnerliga uttryck. Det sedliga tillståndet lämnade även mycket övrigt att önska — som naturligt var, om man tänker på att neologiens tidevarv föga var lämpat att ingjuta karaktärsstyrka och sans i folket. Dock är att märka, att allmogem i dessa stycken höll sig sundare än andra samhällsklasser, om också mycket även där var att anmärka. Slutligen var

folkupplysningen en mörk punkt på denna tid, som ej visste av någon folkskola.

Med detta i minnet må vi se på vår församling.

Som kyrkoherde i församlingen satt vid 1800-talets inbrott teol. doktor Olof Lindblom, en kraftkarl, som

Djursnäs, Mogata prästgård.

icke blott med bekymmer såg på tidens lyten, utan också gjorde, vad han kunde för att råda bot därpå. Så drev han en gång sockenstämman att fatta följande beslut: »Prövades skäligt, att den uppbyggeliga boken 'En christlig korsbärare', varav 2:ne inbundna exemplar för kyrkans medel blivit inköpte, skall utlånas i församlingen och nyttjas en månad på varje ställe emot 3 öre kopparmynts avgift till kyrkan för vardera exem-

plaret, som vid varje månads slut böra i sakristian till kyrkovårdarna levereras och böckerna då tillika återställas.» Och på husförhören eftersåg han, att sockenmännen tillgodogjort sig innehållet. För vår tid synes ett sådant tillvägagående egendomligt, men vi må erinra oss, att då var detta sätt det enda möjliga att sprida kunskaper.

Ur ett prostvisitationsprotokoll från denna tid inhämtas också följande, som utan tvivel är tidstypiskt: »Fråga: huru undervisningsväsendet här tillbörligen bedrives? Svar: att här ingen annan utväg är, än att större delen själva lära sina barn läsa; men att dessutom organisten och klockaren, varom 2:ne gånger om året sker pålysning, undervisar ungdomen, som honom anförtros. Både här och i Börrum sätter kyrkoherden församlingens ungdom läxor i Calechismo före varje vecka att till följande söndag överläsa; och på vanliga tider bliva i öttesångerna ordentliga roteförhör, samt mellan jul och kyndelsmässan husförhör hållna». Och att det var myndighet bakom budet, se vi av bestämmelsen, »att alla, som ville gifta sig, skola väl förhöras i sin kristendom, förrän de lysning undfå».

Doktor Lindblom efterträddes av Jacob Östberg, även han en kraftmänniska både till kropp och själ, redo att gripa in mot tidens fel. I ett kort tal 1826 pekar han på de fiender, han mest fruktade: »Okunnighet i kristendomens heliga sak, som är en moder till så många laster; lättsinnighet, som anser ingenting viktigt, om icke det, som befordrar närvarande sinnliga njutningar; fåfänga, som i glansen av yttre ära och prakt, av tomma, barnsliga prydnader, sätter sitt högsta goda; egoismen, som i samfundslivet bereder så mycken oreda, som är kall för likars angelägenheter, som älskar ingenting utom sig själv, och som anser ägandet av jordens goda för den största lycka — se där de förnämsta av dessa fiender, vilka innästlat sig i Kristi hjord och hindra utförandet av allt det goda, som Jesus åsyftade med sin gudömliga lära.» Om man studerar sockenstämmoprotokollen från hans tid, får man se, hur arbetet riktas mot de påpekade fienderna. Sär-

skilt svårt var här som annorstädes superiet och sedelösheten. Drastiska exempel ges på, hur man motarbetade det. Minst hårt var nog dryga böter. Verkligt nykterhetsarbete i modern mening inleddes av Ösbergs yngre son, som en lång följd av år tjänstgjorde hos sin fader som vice pastor — liksom även söndagskole- och missionsverksamhet, då för tiden nyheter och i mångas ögon farliga nyheter. Under senare hälften av 1800-talet får nykterhetsrörelsen och den andliga väckelsen verkligt fotfäste i församlingen. Att den förra skulle gå kraftigt framåt var nästan naturligt, då den store nykterhetsfrämjaren major Karl Teodor af Ekenstam, Wieselgrens vän och medarbetare, bodde och verkade här. Han påvisade i populära skrifter, huru som brännvinsbränningen icke vore ett livsvillkor för lantbruket — en på den tiden oerhörd tanke. Han utgav broschyrer i frågan, som på statens bekostnad utdelades till alla skolor och församlingar i riket. Ännu i sin sena ålderdom — han dog år 1879 å Hösterum — var han ivrigt verksam. Väckelsen fick en mycket förstående och vidsynt ledare i dåvarande pastorn här, sedermera kyrkoherden i Misterhult, Olaus Kjörling. Även hans välsignelsebringande verksamhet sträckte sig genom Hammarkinds missionsförening långt över socknens gränser.

Bland det gångna seklets förnämsta verk måste man också räkna, att det fört folkskoletanken och därmed allmän folklig upplysning till seger.

Före Sveriges folkskolors stora år 1842 funnos här inga kommunalt drivna folkskolor. Det betydde ej att barnen växte upp i vild frihet och voro analfabeter. Huvudsakligen genom kyrkans verksamhet förefanns nog allmänt någorlunda färdighet i läsning, skrivning och räkning samt naturligtvis i katekes och biblisk historia. Och denna verksamhet tycks en tid framåt efter det stora skolåret har fortgått på samma sätt. Ännu så sent som 1867 skriver folkskoleinspektör Karl Kastman i en P. M. till skolstyrelsen: »I allmänhet böra i skolan inga andra barn intagas, än sådana, som hjälpligt kunna läsa innantill. Tvinga förhållandena att in-

taga i skolan några barn, som ej kunna läsa i bok, böra dessa bilda ett eget läxlag i skolans lägre avdelning».

Så kom emellertid Kungl. Maj:ts nådiga stadga av den 18 juni 1842, som ålade alla församlingar i riket att inom fem år upprätta en fast skola inom varje kommun och anställa kompetent lärare. Denna förordning kom för Mogata del i en ganska olämplig tid.

Hösterum, Mogata.

Församlingen hade, gripen av tidens sjukdom, för några år sedan beslutat riva sin gamla medeltidskyrka med dess märkliga målningar i valven, för att i Tegnérsk anda bygga ett stort och ljust tempel i ladustil. Men det blev en dyr historia. Protokollen klagade under lång tid framåt över att socknen tynges av skuldbördan för kyrkobygget. När därför den stora skollagen kom, förklarade sockenstämman den 30 okt. 1842, att det »är en ren omöjlighet att inom bestämda tiden uppföra något skolhus och inrätta någon s. k. fast skola» och beslöt i stället att bilda »en ambulatorisk skola, vilken i anseende till den vidsträckta lokalen här torde bliva den lämpligaste». Någon kompetent lärare fanns ej

heller att tillgå, utan överenskom stämman i maj 1845 med organisten Lindberg att börja en skola med villkor att läsa 3 eller 4 dagar i veckan under 3 månader årligen mot en lön av 24 sk. beo. av varje barn i månaden. Då det emellertid visade sig svårt för läraren att utkräva denna lön, beslöts på stämman i april 1846, att lönen skulle utgå av skolkassan med 1 Rd beo om dagen, så länge läsningen fortgick.

Borum, Mogata.

Jag undrar, vad nutidens lärare säga om en sådan lön?

Skolvagnen var satt i gång, men den knarrade betydligt. Så heter det i ett protokoll från samma år: Alldenstund skolan icke på hittills uppgjorda villkor kunde ställa igång, emedan allt för få barn anmält sig, och de fattigaste föräldrarna angävo såsom skäl för barnens hemmablivande, att de icke kunde förse dem med nödigt uppehälle i denna dyra tid, så beslöts, att en måltid, bestående av sill, bröd och svagdricka, skulle givas de fattigaste barnen de dagar, som skolan bevisades, och åtog sig Madam Lindberg att besörja matens

tillagande och anskaffande av det som därtill erfordrades».

För att ytterligare uppmuntra till skolgång bestämdes vidare, att en premiefond för flitiga skolbarn skulle bildas av en kollekt, som ärligen skulle upptagas i kyrkan 11:te sönd. e. Tref., kyrkans invigningsdag.

År 1847, då tidsfristen för den lagliga skolans inrättande utgick, framlade skolstyrelsen ritning till ett förenat skol- och fattighus, men stämman uppsköt bygandet på grund av den tyngande kyrkoskulden. »Men på det att undervisningen», heter det, »i fullkomlig överenskommelse med Kungl. Maj:ts nådiga stadga måtte kunna iordningställas uppdrogs åt Skolstyrelsen att uppgöra Reglemente och gå i författning om skolans öppnande i sitt fullständiga skick redan innan detta årets slut, och skulle Sockenstugan såsom hittills begagnas till skolsal, sedan nödiga reparationer blivit gjorda.»

Hur ordnades då frågan om kompetent lärare? Jo, heter det i samma protokoll: »Aldenstund orgelnisten Lindberg inlärt Lancastermetoden vid barnundervisningen och genom en mångårig övning därvid vunnit vana och hittills till Församlingens fullkomliga belåtenhet skött skolundervisningen ansåg församlingen det obilligt att helt och hållet skilja honom ifrån sin hittills innehavda befattning såsom Skollärare, men då han icke själv är vid Skollärare-Seminarium examinerad, skulle han tillförbindas att hålla en vederbörligen examinerad vikarie, vilken dock bör av Skolstyrelsen godkännas, och endast så länge han ordentligt förestår sysslan må bibehållas. Med den i Kungl. Stadgan föreskrivna lönen av 35 Rd 16 sk. beo och 8 tunnor råg, lösta efter markegångspris, förklarade orgelnisten Lindberg sig vara nöjd.»

På detta sätt synes skolan ha varit anordnad till 1858, då äntligen skolbyggnaden sattes i gång, och skolstyrelsen väcker förslag om inrättande av en ny flyttande småskola, som också blev en verklighet.

Givet var, att myndigheterna ej skulle visa någon särdeles stor förtjusning över det långsamma tempo, varmed skollagarna sattes i verkställighet ute i sock-

narna. Vederbörande därute själva kände sig nog också litet smått generade och kanske något rädda. Det fanns ju folkskoleinspektörer även på den tiden! Och man hade även då en mycket stor respekt för dem. När därför Kon. Befhde i en kungörelse 1867 meddelar, »att en folkskoleinstruktör för Länet besöker Folkskolorna och lämnar råd och upplysningar angående undervisningsmetoder m. m., då därom göres anmälan», beslutar härvarande skolstyrelse, »att någon särskild anhållan om dess hitkomst ej skulle göras, men», heter det, »är Han välkommen, om Han självmant infinner sig».

Och han kom redan samma år. Hans namn var Karl Kastman. Efter en inspektion avlämnas en mycket diger skrivelse: Skolstyrelsen ålägges upprätta reglemente enligt gällande föreskrifter, skolan skall indelas i tre avdelningar: 1 lägre, 1 högre samt fortsättnings-skola. Noggranna föreskrifter för var avdelning lämnas. Klagomål framföras över barnens sätt att läsa inantill sjungande, enformigt och släpande. Lärarne tillhållas att lära barnen tänka och iakttaga ordning och skick. Materiell fattas. Särskilt amper blir han, då det gäller den flyttande skolan. Där heter det: »Den gör ej den nytta den borde och kunde göra, dels därför, att läraren äger allt för ringa insikter, dels ock därför, att skolområdet ej är begränsat varken till område eller omfång. Jag hemställer därför att den flyttande skolan 1) förses med en lärare eller lärarinna, som kan åtminstone undervisa i det s. k. minimum, 2) att socken indelas i tre bestämda skolrotar, en större (för den fasta skolan) och två mindre (för den flyttande). Vidare anhålles att detta meddelande så snart som möjligt tages i omprövande av skolrådet, på det den nya skolorganisationen må hinna träda i verket med nästa läsår, ävensom att lärarne måtte få del av anmärkta brister.»

Församlingen tycks ha ställt sig denna skrivelse till efterrättelse i stort, men angående den misshaglige läraren vid flyttande skolan låter det, som jag tyder, ganska vackert i skolrådsprotokollet: »Han skulle tills

vidare få kvarstå, tills ändamålsenligare mått och steg kunna träffas. Och ansåg sig skolrådet därjämte böra hemställa hos kyrkostämman om ej Församlingen voro villig bekosta en liten kurs vid lämplig läroanstalt, då han på så sätt kunde bliva till någon verklig nytta för Församlingen.»

År 1871 besöktes församlingen av en ny inspektör, doktor af Geijerstam. Han påpekade behovet av en fast folkskola i södra delen av socknen i st. f. den

Husby slott, Mogata.

flyttande, vilket behov av skolrådet livligt erkändes och förarbeten för dess inrättande vidtogos. Det dröjde dock tio år eller till 1881, innan den, d. v. s. församlingens andra skola vid Björnstorp, blev färdig och kunde med ord. lärare besättas.

Så småningom hade också fasta småskolor inrättats vid de båda folkskolorna och den 21 juni 1899 stadfästes av Domkapitlet nytt reglemente med alla skolor enligt litt. C. Därmed voro brytningsåren till ända.

Det storartade uppsving vår folkskola i allmänhet och även här i församlingen gjort under detta århund-

rade, som nog kan kallas »folkskolans eget århundrade» är för väl bekant för att få upptaga något utrymme i denna skildring.

✽

Nu lever här ett folk, som vördar fädernas minnen. Det är ett arbetsamt och strävsamt folk. Hembygdens leende natur har nog satt sin prägel på dem. Man möter ofta lyrik på botten av folklynnnet, ofta löje och

Utsikt från Husby slotts trädgård.

skämt. Humorn uppskattas som en gudagåva. Men den gamla vildheten, som kyrkoböckerna förr talade om är försvunnen. Nu sammanträffar man på stämmor och möten under de kordialaste förhållanden. Egentligt partisinne har här aldrig kunnat få fast fot. Man är kamrater och goda vänner, även om åsikterna i en del fall skulle gå litet isär.

Mett ord: det är ett folk, hos vilket man trives.